

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/49/57-65>

Rəşid Mehdiyev

Bakı Dövlət Universiteti

doktorant

<https://orcid.org/0009-0002-7881-2757>

mresid.1998@gmail.com

XX əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycanda təhsil sisteminin güclənməsində Heydər Əliyevin rolu

Xülasə

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1969-1982-ci illərdə Azərbaycan SSR-ə rəhbərlik etdiyi dövr onun siyasi fəaliyyətində təhsil, elm və mədəniyyət sahələrinin inkişafı, habelə xalqın intellektual potensialının artırılması istiqamətlərinə xüsusi önəm verməsi ilə səciyyələnir. Bu mərhələ milli tariximizin intibah dövrü kimi xarakterizə olunur və həmin yüksəliş, əhalinin təhsil səviyyəsinin artması, fundamental elmin təşəkkülü və milli mədəniyyətin inkişafı ilə üzvi şəkildə bağlı idi. Bütün bu proseslərin əsasını isə mövcud təhsil sisteminin gücləndirilməsi və ondan səmərəli şəkildə faydalanma təşkil edirdi. 1969-1982-ci illər Azərbaycan elmi və təhsilinin keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoyduğu bir dövr olmuşdur. Xüsusilə 1970-1980-ci illərin əvvəllərində ali məktəblər üçün möhkəm maddi-texniki baza yaradılmış, elm və təhsil ənənələrinin müasirləşdirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır.

Məqalədə Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1970-80-ci illərdə respublikaya rəhbərliyi dövründə elm və təhsil sahəsinə göstərdiyi xüsusi qayğı və diqqət təhlil olunur. Bu dövrdə elm və təhsil sahəsində yüksəliş baş vermiş və Azərbaycanın gələcəyi üçün milli kadr bazasının hazırlanmasının bünövrəsi qoyulmuşdur.

Açar sözlər: *XX əsrin 70-80-ci illəri, Ümummilli lider, təhsil sistemi, intibah dövrü, elm, milli kadrlar*

Rashid Mehdiyev

Baku State University

PhD student

<https://orcid.org/0009-0002-7881-2757>

mresid.1998@gmail.com

Heydar Aliyev's Role in Strengthening the Education System in Azerbaijan in the 1970s and 1980s

Abstract

The period of 1969-1982, when Nationwide Leader Heydar Aliyev headed the Azerbaijan SSR, is characterized by his particular emphasis on the development of education, science, and culture, as well as on enhancing the intellectual potential of the people. This stage is regarded as a renaissance in our national history, closely connected with the rise in the population's educational level, the formation of fundamental science, and the advancement of national culture. At the core of all these processes was the strengthening of the education system and its effective utilization. The years 1969-1982 marked a qualitatively new stage in the development of Azerbaijani science and education. Especially in the early 1970s and 1980s, a solid material and technical foundation

was created for higher education institutions, and significant steps were taken toward the modernization of traditions in science and education.

The article analyzes the special care and attention paid by Nationwide leader Heydar Aliyev to the field of science and education during his leadership of the republic in the 1970s and 80s. During this period, progress was made in the field of science and education, and the foundation for the preparation of the national personnel base for the future of Azerbaijan was laid.

Keywords: 70-80 years of the 20th century, Nationwide leader, education system, renaissance period, science, national personnel

Giriş

XX əsrin ortaları Azərbaycan tarixində sosial-iqtisadi və mədəni inkişaf baxımından yeni mərhələnin başlanğıcı kimi qiymətləndirilir. Bu prosesdə xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması və inkişaf etdirilməsi həm Sovetlər dönməndə, həm də müstəqillik illərində ümummillə lider Heydər Əliyevin adı ilə sıx bağlı olmuşdur. Ötən əsrin 1960-cı illərinin sonlarında Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə gəldiyi dövrdə respublika, Sovet İttifaqının digər müttəfiq respublikaları ilə müqayisədə, iqtisadi cəhətdən geri qalmış vəziyyətdə idi. İttifaq miqyasında strateji əhəmiyyət daşıyan müəssisələrdən başqa sənayenin əksər sahələrinə lazımi diqqət göstərilmir, mövcud təbii sərvətlər və iqtisadi potensial səmərəli şəkildə istifadə olunmurdu. Neft sənayesində əvvəlki yüksəlişin tempi aşağı düşmüş, energetika, qara metallurgiya, kimya və neft-kimya sahələrində geriləmə müşahidə olunurdu. Bir çox istehsal sahələrinin texniki-iqtisadi göstəriciləri tədricən zəifləyir, kənd təsərrüfatında və sənaye sahəsində böhranlı vəziyyət daha qabarıq şəkildə özünü göstərirdi. Heydər Əliyevin Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi vəzifəsinə seçildiyi mərhələ respublika iqtisadiyyatının böhranlı vəziyyətə daxil olduğu dövrə təsadüf edirdi. Bu böhran yalnız təsadüfi xarakter daşıyırdı, əksinə, həm obyektiv amillərin – mərkəz-ləşdirilmiş idarəetmə mexanizminin sərt məhdudiyyətlərinin, həm də subyektiv səbəblərin – yerli potensialdan səmərəli istifadə edilməməsinin bir nəticəsi idi. 1960-cı illərin sonlarına doğru sosial-iqtisadi inkişaf göstəricilərinin zəifləməsi artıq nəzərə çarpacaq dərəcədə idi və bu, Azərbaycan SSR-in ümum-ittifaq miqyasında geridə qalması ilə müşayiət olunurdu.

Milli gəlirin artım dinamikası, sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının həcmi, elmi-texniki tərəqqinin tətbiqi imkanları, ictimai əməyin məhsuldarlığı kimi fundamental parametrlər üzrə respublikanın göstəriciləri ümumittifaq ortalamasından xeyli aşağı idi. Statistik materiallar göstərir ki, 1940-cı illə müqayisədə 1965-ci ildə Azərbaycanda ümumi ictimai məhsul 3,6 dəfə, sənaye məhsulları isə 4 dəfə artmışdır. Lakin eyni dövrdə SSRİ üzrə bu göstəricilər müvafiq olaraq 5,7 və 7,9 dəfə təşkil etmişdir (Zeynalov, 2022). Bu müqayisə Azərbaycanın iqtisadi inkişaf tempinin ittifaq göstəricilərindən geri qaldığını aydın şəkildə sübut edir.

Bundan əlavə, milli gəlirin həcmi üzrə də Azərbaycan SSR-in mövqeyi zəif idi: respublika göstəriciləri ümumittifaq səviyyəsindən təxminən iki dəfə aşağı idi. Bu fakt yalnız iqtisadi geriliyi deyil, həm də mövcud idarəçilik sisteminin səmərəsizliyini, daxili ehtiyatların tam səfərbər olunmamasını əks etdirirdi. Belə bir şəraitdə Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcək inkişafı üçün yeni strateji idarəçilik yanaşmasına ehtiyac duyulurdu ki, bu da məhz Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə formalaşmağa başladı.

1969-1982-ci illərdə Azərbaycan SSR-ə rəhbərlik edən Heydər Əliyevin strateji uzaqgörənliyi nəticəsində sənaye və istehsal potensialının gücləndirilməsi istiqamətində atılan addımlar respublikanın davamlı iqtisadi inkişafı üçün möhkəm bünövrə yaratdı. Həmin illərdə Sovet İttifaqının ən geridə qalmış respublikalarından biri kimi dəyərləndirilən, dərin iqtisadi, sosial-mənəvi və ideoloji böhranla üz-üzə qalan Azərbaycan üçün 1969-cu ilin 14 iyulu – Heydər Əliyevin Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçilməsi – dönüş nöqtəsi oldu.

Yeni rəhbərin idarəçilik fəlsəfəsi ilk gündən ədalət, qanunçuluq və intizam prinsiplərinə əsaslanırdı. O, mövcud idarəçilikdə kök salmış əyintilərə, korrupsiya hallarına və dövlət əmlakının mənimsənilməsinə qarşı qətiyyətli mübarizə aparmaqla yanaşı, yenilikçi yanaşmaları və islahatlara açıq si-yasəti ilə də fərqlənirdi. Bu siyasət həm ictimai-siyasi mühitdə sağlamlaşmaya təkan verdi, həm də cəmiyyətin geniş təbəqələrində sabaha inam, nikbinlik və gələcək inkişaf perspektivlərinə etimad yaratdı. Heydər Əliyevin təşəbbüskarlığı və idarəçilik üslubu respublikanın iqtisadi, sosial və mədəni dir-çəlişi üçün yeni imkanlar açaraq Azərbaycan tarixində milli intibah mərhələsinin əsasını qoydu (Hüseynova, 2004).

1969-cu ildə Azərbaycan SSR rəhbərliyinə seçilən Heydər Əliyev dövlət idarəçiliyində strateji yanaşma nümayiş etdirərək ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisi, həmçinin elm, təhsil və mədəniyyət sahələrinin inkişafı üçün məqsədyönlü və düşünülmüş siyasət həyata keçirdi. Onun rəhbərliyi dövründə respublikanın təhsil sistemi bütün pillələr üzrə – məktəbəqədər müəssisələrdən başlayaraq ali təhsil ocaqlarınadək – yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Bu proses yalnız maddi-texniki bazanın möhkəmlənməsi ilə məhdudlaşmadı, eyni zamanda tədrisin məzmununda yeniliklərin tətbiqi, elmi potensialın artırılması və milli kadrların hazırlanması istiqamətində mühüm nailiyyətlərlə müşayiət olundu.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində Azərbaycan əhalisinin ümumi təhsil səviyyəsi yüksəldi, intellektual potensialı genişləndi və milli-mədəni dəyərlərin qorunub saxlanması üçün möhkəm zəmin formalaşdı. Bu illər respublikanın gələcək elmi, mədəni və ictimai-siyasi inkişafı üçün mühüm tarixi mərhələ kimi qiymətləndirilir (Ümummilli Lider Heydər Əliyevin milli təhsil sisteminin inkişafında rolu, 2023).

Qeyd olunmalıdır ki, 1993-cü ildən əvvəl Azərbaycanda fəaliyyət göstərən təhsil müəssisələrinin böyük əksəriyyəti məhz 1970-1982-ci illərdə əsas qoyulmuş təhsil siyasətinin nəticəsi idi. Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə texniki-peşə təhsilinin inkişafı xüsusi prioritet istiqamətlərdən birinə çevrilmişdi. 1970-ci illərdə respublikanın 35 şəhəri və 54 rayonunda yeni texniki peşə məktəblərinin açılması bu sahənin institusional bazasının möhkəmlənməsini təmin etdi. Əgər 1970-ci ilə qədər respublikada cəmi 76 belə məktəb mövcud idisə, 1982-ci ilə qədər onların sayı 184-ə çatmışdı ki, bu da sistemin kəmiyyət baxımından iki dəfədən artıq genişləndiyini göstərir. Təhsil müəssisələrinin şəbəkəsinin genişlənməsi ilə yanaşı, tədris infrastrukturunda da ciddi irəliləyişlər qeydə alındı. 1970-1980-ci illərdə texniki-peşə məktəblərində təhsil alanların sayı 2,3 dəfə artdı. Həmin dövrdə 5276 yerlik komplekslər, 2400 yerlik müasir tipli tədris binaları, 2800 yerlik laboratoriya-təcrübə bazaları istifadəyə verildi. Bundan əlavə, ümumi sahəsi 15 559 kvad-ratmetr olan yataqxana binaları tikildi, 194 tədris-istehsalat emalatxanası, 786 ixtisaslaşdırılmış tədris kabinetləri və 22 təlim təsərrüfatı yaradıldı. Bütün bu tədbirlər peşə təhsilinin keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymasına, respublikada ixtisaslı kadr hazırlığının genişlənməsinə şərait yaratdı (Prezident Fərmanının işığında: Elm və təhsilin vəhdət zərurəti, 2022). 1970-1980-ci illərdə Azərbaycanda yeni texnologiyalara əsaslanan istehsal sahələrinin yaradılması həmin sahələr üzrə ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin, elmi tədqiqat institutlarının yaradılmasına təkan verirdi.

1969-cu il noyabrın 1-də Bakı Dövlət Universitetinin (keçmiş Azərbaycan Dövlət Universiteti) 50 illik yubileyində Heydər Əliyevin Azərbaycan dilində söylədiyi geniş nitq və 1978-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan SSR Konstitusiyasında dövlət dilinin hüquqi statusunun təsbit edilməsi milli kimliyin qorunması və azərbaycançılıq məfkurəsinin möhkəmlənməsi baxımından tarixi əhəmiyyət daşıyırdı. Bu addımlar yalnız hüquqi-siyasi hadisə kimi deyil, həm də milli özünüdərk prosesinin mühüm mərhələsi kimi qiymətləndirilə bilər. Həmin illərdə milli oyanışın güclənməsi, tarixi soy-kökə marağın artması, ədəbiyyat, ana dili, tarix və mədəniyyətin elmi tədqiqi istiqamətlərində yeni təşəbbüslər məhz bu siyasətin nəticəsi idi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev yaxşı dərk edirdi ki, elmin və mədəniyyətin inkişafı, ictimai tərəqqi və milli özünüdərk möhkəmlənməsi üçün ən təsirli vasitələrdən biri güclü təhsil sistemi-

nin formalaşdırılmasıdır. Bu baxımdan onun rəhbərliyi dövründə respublikada elmin, təhsilin və mədəniyyətin inkişafını təmin etmək üçün kompleks tədbirlər həyata keçirildi. Heydər Əliyev bütün fəaliyyətində bu sahələrə xüsusi diqqət və qayğı göstərərək yüksək bilik və intellektə malik elitar sosial təbəqənin formalaşmasını strateji hədəf kimi qarşıya qoymuşdu. Nəticədə Azərbaycan cəmiyyətində milli şüurun möhkəmlənməsi ilə yanaşı, elm və təhsilin inkişafı da davamlı xarakter aldı.

Heydər Əliyev deyirdi ki, “Ümumi çətinliklər olsa da, biz elmə, təhsilə daim qayğı göstərməliyik və elmin inkişafı üçün mövcud imkanlarımızdan daha çox istifadə etməliyik” (Prezident Fərmanının işığında: Elm və təhsilin vəhdət zərurəti, 2022). Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə onun siyasi fəaliyyətinin əsas prioritetlərindən birini təhsil, elm və mədəniyyətin inkişafı, bütövlükdə xalqın intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsi təşkil edirdi. Dövlət siyasətində bu sahələrə göstərilən xüsusi diqqət Azərbaycanın milli intibah mərhələsi ilə sıx bağlı idi. Həmin dövrün mahiyyəti xalqın maariflənmə səviyyəsinin yüksəlməsi, fundamental elmi məktəblərin təşəkkülü, milli mədəniyyətin yeni inkişaf xəttinə çıxması ilə müəyyən olunurdu. Bütün bu proseslərin reallaşmasında isə gücləndirilmiş və müasir tələblərə uyğunlaşdırılmış təhsil sisteminin həlledici rolu olmuşdur.

Azərbaycanın milli tərəqqisində təhsilin mühüm yerini dəyərləndirərkən ölkə Prezidenti də bu amili xüsusi vurğulamışdır. Onun sözləri ilə desək, *“təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savada, biliyə, ixtisasa, elmə malik insanlar mövcuddur və onlar cəmiyyətin böyük hissəsini təşkil edirlər. Əgər bu intellektual baza mövcud olmasaydı, ölkənin iqtisadiyyatı da belə sürətli inkişaf mərhələsinə çatmazdı. Elm inkişaf etməzdi və ən əsası, biz bu gün Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi idarə edə bilməzdik...”* (Gənclərimiz elm və təhsilin davamlı inkişafının hərəkətverici qüvvəsidir, 2021).

Bu fikirlər təhsil sisteminin yalnız sosial-mədəni sahədə deyil, həm də milli iqtisadiyyatın inkişafı və dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyətini göstərir. Beləliklə, Heydər Əliyevin təhsil siyasəti həm milli-mədəni irsin qorunmasına, həm də dövlətçilik ənənələrinin gücləndirilməsinə xidmət etmişdir.

XX əsrin 1970-1980-ci illərində Azərbaycan SSR-də gənclərin SSRİ miqyasında fəaliyyət göstərən nüfuzlu ali məktəblərə göndərilməsi prosesi kütləvi xarakter almağa başladı. Bu tendensiya respublika üçün milli kadr potensialının formalaşmasında mühüm mərhələ oldu. Lakin 1970-ci illərə qədər Cənubi Qafqaz respublikaları arasında azərbaycanlıların ittifaq səviyyəli aparıcı təhsil müəssisələrində oxumalarına müxtəlif inzibati və siyasi maneələr yaradılırdı. Bu dövrdə azərbaycanlı gənclərin təhsil imkanları əsasən ədəbiyyat, musiqi və digər humanitar sahələrlə məhdudlaşdırılır, texniki, mühəndislik və təbiət elmləri üzrə ixtisaslara qəbulda isə məhdudiyyətlər müşahidə olunurdu.

1970-ci illərdən başlayaraq bu məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması istiqamətində atılan addımlar nəticəsində respublikanın minlərlə gənci SSRİ-nin qabaqcıl elm və təhsil mərkəzlərinə göndərildi. Bu proses bir tərəfdən milli kadrların hazırlanmasına təkan verdi, digər tərəfdən isə Azərbaycan cəmiyyətinin intellektual səviyyəsinin yüksəlməsinə, elmi-texniki tərəqqinin nəticələrinin respublikanın iqtisadi və mədəni həyatına tətbiqinə geniş imkanlar açdı.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1969-cu ildən etibarən azərbaycanlı gənclərin ittifaqın nüfuzlu ali məktəblərinə göndərilməsi prosesi yeni mərhələyə qədəm qoydu. Ümummilli lider bu istiqamətdə ilk addımlarını belə xatırlayırdı: *“Həmin il, 1969-cu il avqustun sonunda mən ilk dəfə, sayı 50 nəfərdən az olan gənclərlə o vaxt işlədiyim iş yerindəki kiçik bir yerdə görüşdüm, onlara öz tövsiyələrimi verdim. Ancaq bu, mənim üçün də böyük bir siqnal oldu ki, bu işlə məşğul olmaq, həm də ciddi məşğul olmaq lazımdır... Bu iş, yalnız ondan irəli gəlirdi ki, mən istəyirdim biz özü-müzün, ölkəmizin, ali təhsil ocaqlarının, o vaxt yaşadığımız ölkənin mərkəzi və daha yüksək səviyyəli ali məktəblərinin imkanlarından səmərəli istifadə edərək, Azərbaycanın gələcəyi üçün lazım*

olan kadrlar hazırlayaq. Bu təşəbbüsün doğrulmasının səbəbi və məqsədi bundan ibarət idi... 1969-cu ildə biz respublikadan kənara oxumağa heç 50 nəfər də göndərə bilmədik, 1970-ci ildə 60 nəfər göndərdik. Ondan sonra bu rəqəmi ildən-ilə artırıdım. Nəhayət, biz 1975-ci ildə 600 nəfər, 1977-1978-ci illərdə hər il 800-900 nəfər gənci respublikadan kənara ali məktəblərə göndərirdik» (Əliyev, 2005, pp. 212-220). Bu sitat bir daha sübut edir ki, Heydər Əliyevin təhsil siyasətinin əsas məqsədi yalnız mövcud imkanlardan səmərəli istifadə etməklə kifayətlənmirdi, həm də gələcək üçün yüksək ixtisaslı milli kadrlar hazırlamaq idi. Əgər 1969-cu ildə respublikadan kənara göndərilən tələbələrin sayı 50-dən az idisə, cəmi bir neçə il ərzində bu rəqəmin 10 dəfədən çox artaraq yüzlərlə gənci əhatə etməsi, qəbul olunan qərarların və həyata keçirilən siyasətin effektivliyini açıq şəkildə nümayiş etdirir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev mövcud sovet idarəetmə sisteminin sərt çərçivələri daxilində milli mənafelərə xidmət edən siyasət həyata keçirərək Azərbaycanın sosial-iqtisadi, elmi və mədəni tərəqqisini təmin etməyi qarşıya əsas məqsəd qoymuşdu. Onun rəhbərliyi altında həyata keçirilən tədbirlər təsadüfi addımlar deyil, kompleks strategiyanın tərkib hissəsi idi. Bu strategiyanın mühüm istiqamətlərindən biri isə milli hərbi kadrların hazırlanması məsələsi idi.

Məlum olduğu kimi, sovet dövründə azərbaycanlı gənclərin SSRİ-nin hərbi elitasına daxil olması ciddi məhdudiyyətlərlə üzləşirdi. Halbuki, ittifaq səviyyəsində xüsusi strateji əhəmiyyət daşıyan bir neçə ali hərbi məktəb məhz Azərbaycanın ərazisində yerləşirdi. Lakin həmin məktəblərdə təhsil alan kursantların böyük əksəriyyəti qeyri-azərbaycanlılar idi. Minlərlə məzun arasında cəmi beş-altı azərbaycanlıya rast gəlinməsi, onların da əsasən beynəlmiləl ailələrin övladları olması vəziyyətin nə qədər acınacaqlı olduğunu göstərirdi. Bu vəziyyət milli kimliyi ilə fəxr edən Heydər Əliyevi ciddi şəkildə narahat edir və onu qətiyyətli tədbirlər görməyə vadar edirdi.

Məhz dövlət başçısının şəxsi təşəbbüsü və ardıcıl siyasəti nəticəsində 1970-ci illərdən etibarən Bakıdakı hərbi məktəblərə qəbul olunan azərbaycanlı gənclərin sayı sürətlə artdı. 1979-cu ilin statistik məlumatlarına əsasən, artıq kursantların 65 faizini azərbaycanlılar təşkil edirdi. Milli hərbi kadrların hazırlanması istiqamətində Heydər Əliyevin ən mühüm addımlarından biri isə Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Liseyin yaradılması oldu. Bu qərar, əslində, yalnız sovet dövrü üçün deyil, Azərbaycanın gələcək dövlət müstəqilliyi üçün strateji baxımdan hesablanmış addım idi.

1970-ci illərdən başlayaraq azərbaycanlı gənclərin hər il yüzlərlə nəfərlə SSRİ-nin ən nüfuzlu ali məktəblərinə göndərilməsi geniş miqyas aldı. Bu, təsadüfi bir proses deyil, Heydər Əliyevin dövlətçilik baxımından uzaqgörən siyasətinin tərkib hissəsi idi. Azərbaycan gəncləri iqtisadiyyat, beynəlxalq hüquq, diplomatiya, texnika və digər mühüm ixtisas sahələri üzrə ittifaq miqyasında aparıcı elm və təhsil mərkəzlərində oxumaq imkanı qazandılar. Bu təşəbbüs əslində Azərbaycanın gələcək intellektual elitasının formalaşdırılması və milli dövlətçilik bazasının möhkəmləndirilməsi üçün atılmış strateji addım idi.

Heydər Əliyevin şəxsi nüfuzu və təşəbbüskarlığı nəticəsində Azərbaycan gənclərinin qarşısında Moskva, Kiyev, Leningrad, Donetsk, Novosibirsk kimi böyük şəhərlərin ali məktəblərinin qapıları açıldı. Əgər 1960-cı illərin sonlarına qədər bu sahədə ciddi məhdudiyyətlər mövcud idisə, artıq 1969-1982-ci illər ərzində 15 mindən çox azərbaycanlı tələbənin SSRİ-nin qabaqcıl universitet və institutlarına göndərilməsi, milli kadr potensialının formalaşması baxımından dönüş nöqtəsi oldu (Əsrlərə bərabər illər, 2002, p. 20). Sonrakı dövrlərdə müstəqil Azərbaycan dövlətinin quruculuğunda bu addımların əvəzsiz rolu özünü göstərdi. Məhz həmin dövrdə yetişən mütəxəssislər müstəqil dövlətçiliyin müxtəlif sahələrində əsas dayaqlardan birinə çevrildilər. Beləliklə, Heydər Əliyevin 1970-1980-ci illərdə həyata keçirdiyi siyasət yalnız həmin illərin ehtiyaclarını deyil, həm də gələcək müstəqilliyin intellektual təminatını hədəfləyirdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 1970-1987-ci illərdə Azərbaycanın müxtəlif ali məktəblərində və respublikadan kənarda təhsil almış mütəxəssislərlə bağlı 1998-ci il avqustun 31-də keçirilən ümum-respublika toplantısında çıxış edərkən bu siyasətin əhəmiyyətini xüsusi vurğulamışdır. O, həmin nit-

qində belə demişdir: “Mən 1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycana rəhbər seçildəndən sonra birinci növbədə təhsil məsələləri ilə məşğul olmağa başladım. Mən o vaxta qədər də dövlət işində işləmişdim. Azərbaycanda təhsilin, xüsusilə, ali təhsilin vəziyyəti məni daim maraqlandırır və bu barədə xeyli məlumatla malik idim. Ona görə də bizim təhsilin nailiyyətlərini də, qüsurlarını da bilirdim. Mən birinci növbədə təhsil məsələlərinə ciddi fikir verirdim. Azərbaycandan kənarda, respublikanın özündə hazırlana bilməyən ixtisaslar üzrə ali təhsil almaq üçün respublikaya 50 nəfərlik limit verilmişdi... Mən dərhal maraqlandım ki, bəs siz bu limitə kimləri seçmişiniz, kimləri oxumağa göndərirsiniz? Siyahını aldım, çox təəssüfləndim... siyahıya baxanda gördüm ki, təyin olunmuş namizədlərin içərisində azərbaycanlılar azlıq təşkil edirlər, çoxluğu isə başqa millətlərdən olan gənclər idi... O vaxt mən iki-üç ildən sonra hər il respublikadan kənarda oxumağa göndərilənlərin 97-98 faizinin azərbaycanlılardan ibarət olmasına nail oldum” (Elmin və təhsilin inkişafı strategiyası ulu öndərin adı ilə bağlıdır, 2013).

Bu çıxış bir daha təsdiqləyir ki, Heydər Əliyev hələ 1969-cu ildən etibarən milli kadr siyasətini dövlət idarəçiliyinin strateji istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirmişdi. Onun təşəbbüsü ilə əvvəllər məhdud kvotalarla yalnız digər millətlərə üstünlük verilən təhsil imkanları azərbaycanlı gənclərin xeyrinə dəyişdirildi. Əgər 1969-cu ildə cəmi 50 nəfərlik limitin böyük hissəsini qeyri-azərbaycanlılar təşkil edərdisə, artıq 1970-ci illərin ortalarından başlayaraq bu göstərici 97-98 faiz səviyyəsində azərbaycanlıların xeyrinə çevrildi.

Ölkə rəhbərinin Azərbaycan gənclərinə göstərdiyi xüsusi qayğının nəticəsi olaraq, 1970-1980-ci illərdə SSRİ-nin 46 şəhərində fəaliyyət göstərən təxminən 50 ali təhsil müəssisəsində, o cümlədən yalnız Moskvadakı 30-dək ali məktəbdə mindən artıq azərbaycanlı tələbə təhsil alırdı. Bu, respublikanın milli kadr potensialının inkişafı baxımından mühüm tarixi mərhələ idi.

Həmin illərdə ali təhsil sahəsində güclü maddi-texniki baza formalaşdırıldı, mütərəqqi ənənələr bərqərar oldu və müasir ali məktəb sisteminin möhkəm bünövrəsi qoyuldu. On il ərzində respublikada ali təhsilli ixtisaslı kadrların sayı iki dəfədən artıq artmışdı ki, bu da ölkənin intellektual potensialının genişlənməsinə və müxtəlif sahələrdə mütəxəssis ehtiyacının ödənilməsinə şərait yaratdı.

Müasir dövrdə Azərbaycanın yüksək ixtisaslı kadr sarıdan ciddi çətinliklərlə üzləşməməsinin səbəbi də məhz 1969-1982-ci illərdə həyata keçirilmiş məqsədyönlü siyasət və görülmən ardıcıl tədbirlərlə bağlıdır. Heydər Əliyevin həmin dövrdə milli təhsil siyasətinə verdiyi strateji önəm sonrakı illərdə müstəqil dövlət quruculuğunda intellektual təminat rolunu oynamışdır.

1970-ci illər Azərbaycan tarixində yeni tipli milli kadr bazasının formalaşdırılması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Həmin dövrdə respublikada həm elmi məktəblərin əsası qoyuldu, həm də müxtəlif sahələr üzrə peşəkar milli mütəxəssislərin yetişdirilməsi üçün ardıcıl tədbirlər həyata keçirildi. 1969-cu il avqust plenumunda qəbul olunmuş qərarlar bu prosesin ideoloji-siyasi əsasını müəyyənləşdirirdi. Plenumda iki mühüm prinsip – kadrların milliləşdirilməsi konsepsiyasına uyğunluq və yüksək peşəkarlığın təmin edilməsi – sonrakı illərdə əldə olunan uğurların möhkəm təməli oldu.

XX əsrin 70-ci illərinin ortalarından etibarən həyata keçirilən düzgün kadr siyasəti nəticəsində Azərbaycanın dövlət idarəçiliyində və müxtəlif sahələrdə milli mütəxəssislərin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artdı. Ümummilli lider Heydər Əliyev yerlərdə idarəetmənin milliləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirərək, milli kadrlardan səmərəli istifadə olunmasını təmin etdi. Bu siyasət yalnız kadr təminatında ədalətlik prinsipinin bərqərar olması ilə deyil, həm də ölkənin intellektual və sosial potensialının gücləndirilməsi ilə nəticələndi.

XX əsrin 1970-1980-ci illərində ümummilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə həyata keçirdiyi təhsil, elm və mədəniyyət siyasəti bu gün müstəqil Azərbaycanın milli sərvətinə çevrilmiş zəngin intellektual potensialın formalaşmasında əsas rol oynamışdır. Həmin illərdə respublikada təhsil müəssisələrinin geniş şəbəkəsi yaradıldı, möhkəm maddi-texniki baza quruldu, respublikadan kənarda yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin və milli hərbi kadrların hazırlanması təmin edildi. Paralel olaraq, elmi-tədqiqat institutlarının fəaliyyəti gücləndirildi və fundamental elmin inkişafı üçün əlverişli şərait formalaşdırıldı.

Məhz həmin dövrün strateji siyasəti nəticəsində bu gün Azərbaycan müasir sivilizasiyanın tələblərinə cavab verən güclü elmi mühitə, milli təhsil sisteminə və zəngin mədəni irsə malikdir. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci mərhələsi olan 1969-1982-ci illərdə respublikanın şəhər və kəndlərində genişmiqyaslı məktəb tikinti proqramı həyata keçirildi. Bu illərdə 350 mindən çox şagird yeri olan 849 ümumtəhsil məktəbi istifadəyə verildi ki, bu da ölkədə savadlanma səviyyəsinin yüksəldilməsi və yeni nəslin intellektual inkişafı baxımından mühüm tarixi nailiyyət idi (Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan gəncliyi, 2003, pp.12-13).

1970-1980-ci illərdə Azərbaycanda təhsil sisteminin bütün pillələrində keyfiyyətə yeni inkişaf mərhələsi başlanmışdı. Həmin dövrdə texniki-peşə məktəblərinin sayı 76-dan 184-ə yüksəldildi, ali məktəblərin sayı isə 12-dən 17-yə çatdırıldı. Bu göstəricilər təhsilin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından genişlənməsini əks etdirirdi.

Eyni zamanda, azərbaycanlı gənclərin ittifaq miqyaslı aparıcı ali məktəblərdə oxuması üçün yaradılan şərait milli kadr siyasətində dönüş yaratdı. Əgər 1969-cu ildə respublikadan kənara cəmi 47 nəfər göndərilmişdisə, 1975-ci ildə bu rəqəm 14 dəfə artaraq 700 nəfərə yaxınlaşdı, sonrakı illərdə isə illik göstəricilər 1000-1400 nəfər arasında dəyişirdi (Hüseynova, 2004, p. 374). Nəticə etibarilə, həmin illərdə Azərbaycan üçün ən zəruri ixtisaslar üzrə 15 mindən artıq mütəxəssis hazırlanmışdı. Bu proses yalnız kadr hazırlığının genişlənməsi ilə məhdudlaşmırdı; əksinə, ölkənin iqtisadi, elmi və mədəni inkişafının gələcək intellektual təminatını formalaşdırırdı. Beləliklə, Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən bu siyasət Azərbaycanın müstəqillik dövründə dövlətçilik ənənələrinin möhkəmlənməsində mühüm rol oynadı.

1970-1980-ci illərdə Azərbaycan SSR-də ümumi təhsil sistemində keyfiyyətə yeni mərhələnin əsası qoyuldu. Həmin illərdə tədricən 8 illik təhsil modelindən 10 illik icbari təhsil sisteminə keçid üçün zəruri zəmin yaradıldı. 1972-ci il avqustun 10-da qəbul olunmuş “Ümumi icbari təhsilə keçidin başa çatdırılması haqqında” qərar bu sahədə strateji əhəmiyyət daşıyan sənəd idi. Sənəd orta məktəblərin şəbəkəsinin genişləndirilməsini, yüksək ixtisaslı müəllim kadrlarının sayının artırılmasını, təlim-tərbiyə prosesinin məzmun və metodlarının təkmilləşdirilməsini, ümumilikdə təhsil keyfiyyətinin yüksəldilməsini nəzərdə tuturdu. Bu tədbirlər nəticəsində orta məktəblərdə təhsil alan şagirdlərin sayı sürətlə artmış, 1980-ci ildə onların ümumi sayı 710 minə çatmışdı. Təhsil sahəsində baş verən bu kəmiyyət dəyişiklikləri eyni zamanda keyfiyyət göstəricilərinə də müsbət təsir göstərmişdi. 1981-ci ildə sovet imperiyasının sərt totalitar rejiminin hökm sürdüyü bir şəraitdə Azərbaycan SSR-də mühüm humanitar təşəbbüslərdən biri həyata keçirildi. Belə ki, Cənubi Azərbaycandan olan soydaşlarımız üçün ali təhsil almaq imkanı yaradıldı. Xüsusi qərara əsasən, 1981-1982-ci tədris ilindən başlayaraq hər il 10 nəfər İran vətəndaşı olan azərbaycanlı gəncin Bakıdakı ali məktəblərə qəbul edilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Bu qərar yalnız təhsil sahəsində yeni bir addım deyildi; o, həm də milli həmrəylik və mənəvi dəstəyin təzahürü idi. Təhsil alan tələbələr dövlət tərəfindən təqaüdlə təmin edilir, onların zəruri məişət və tədris ehtiyacları qarşılanırdı. Bununla da sovet dövründə məhdud imkanlara baxmayaraq, Cənubi Azərbaycan gənclərinin milli kimliklərini qorumaq və elm, təhsil vasitəsilə inkişaf etmələri üçün real şərait yaradılmışdı.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 1980-ci il mayın 28-də ali məktəb işçilərinin respublika müşavirəsindəki çıxışında təhsil sahəsində əldə olunmuş nailiyyətləri xüsusi vurğulayaraq belə demişdi: “*Ən vacib məsələ budur ki, adamlarda ədalətə, həqiqətə inam, respublikamızın bütün işlərində, ali məktəblərdə bərqərar olan obyektivliyə inam yaranmışdır. Bu illər ərzində təlim-tərbiyə işinin səviyyəsi, tədrisin keyfiyyəti, buraxılan mütəxəssislərin, bütövlükdə ali məktəblərin fəaliyyətinin keyfiyyəti xeyli yüksəlmişdir*”. Bu fikir göstərir ki, Heydər Əliyevin rəhbərliyi illərində yalnız maddi-texniki baza gücləndirilməmiş, eyni zamanda təhsil sistemində ictimai inam da möhkəmlənmişdir. Onun Moskvaya yüksək rəhbər vəzifəyə seçildiyi dövrdə Azərbaycan artıq qüdrətli iqtisadiyyata, inkişaf etmiş elmi mühitə və zəngin intellektual potensiala malik bir respublika kimi tanınırdı.

Heydər Əliyev SSRİ rəhbərliyində çalışdığı illərdə də təhsil məsələlərinə xüsusi diqqət yetirmişdir. 1984-cü il aprelin 12-də SSRİ Ali Sovetinin XI çağırış birinci sessiyasında Dövlət İslahat Komissiyasının sədri qismində etdiyi məruzəsində o, ümumtəhsil və texniki-peşə məktəblərinin islahatının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdi. Məruzədə təlim-tərbiyə prosesində şəxsiyyətin formalaşması, ümumtəhsil sistemində struktur islahatlarının zəruriliyi, gənc nəslin intellektual və mənəvi inkişafında tədrisin xüsusi rolu kimi fundamental məsələlərə toxunulmuşdu.

XX əsrin 1970-1980-ci illərində Azərbaycanda formalaşan nisbətən demokratik və şəffaf mühit gənclərin təhsil imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirdi. Bu şərait nəticəsində yüzlərlə azərbaycanlı gənc nüfuzlu ixtisaslar üzrə ali məktəblərə daxil olmaq şansını qazandı. Təhsil sahəsində islahatların həyata keçirilməsi ali məktəblərin şəbəkəsinin genişlənməsinə, yeni ali təhsil müəssisələrinin və onların filiallarının yaradılmasına səbəb oldu. Bu dövrdə ali məktəblərin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər görüldü. Azərbaycan Dövlət Universiteti, Neft-Kimya İnstitutu, Tibb İnstitutu və digər ali məktəblər üçün yeni binalar inşa olundu, tələbələrin sosial-məişət şəraitini yaxşılaşdırmaq məqsədilə genişmiqyaslı yataqxana tikintisi həyata keçirildi. Bu tədbirlər ali təhsilin səviyyəsinin yüksəlməsinə və onun kütləviləşməsinə şərait yaratdı. Statistik göstəricilər də bu inkişafı təsdiqləyir. Əgər 1970-ci illə müqayisədə 1980-ci ildə respublikada ali təhsilli ixtisaslı kadrların sayı iki dəfə artmışdısa, bu, həyata keçirilən siyasətin səmərəliliyini göstərirdi. 1978-ci ildə qadınların yüksək ixtisaslı kadrların ümumi sayında 46 faiz (təxminən 104 min nəfər) təşkil etməsi təhsil siyasətinin gender bərabərliyi istiqamətində də mühüm nəticələr verdiyini nümayiş etdirirdi.

Nəticə

Beləliklə, XX əsrin 70-ci illərindən etibarən Heydər Əliyevin cəsarətlə həyata keçirdiyi quruculuq missiyası, xüsusilə elm və təhsil sahəsində apardığı islahatlar Azərbaycanın gələcək intellektual inkişafı üçün möhkəm baza formalaşdırdı və müstəqillik dövründə əldə olunacaq uğurlar üçün geniş imkanlar yaratdı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1969-1982-ci illərdə Azərbaycana rəhbərliyi dövründə həyata keçirdiyi ardıcıl və uzaqgörən siyasət respublikanın təhsil, elm və mədəniyyət tarixində fundamental dönüş yaratdı. Həmin illərdə yeni tipli milli kadr siyasəti formalaşdırıldı, ali və texniki-peşə məktəblərinin şəbəkəsi genişləndirildi, respublikadan kənarda yüzlərlə gəncin nüfuzlu ali məktəblərdə oxuması təmin olundu, milli hərbi kadr hazırlığına başlanıldı və elmi-tədqiqat sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə edildi. Təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, fundamental elmin təşəkkülü və milli-mədəni dəyərlərin qorunması Azərbaycanın zəngin intellektual potensialını formalaşdıraraq gələcək müstəqillik illərində dövlət quruculuğu üçün etibarlı bünövrə yaratdı.

Ədəbiyyat

1. Elmin və təhsilin inkişafı strategiyası ulu öndərin adı ilə bağlıdır. (2013, 3 may). *Respublika qəzeti*.
2. Əliyev, H. (1997). *Müstəqilliyimiz əbədidir* (Birinci kitab). Azərnəşr.
3. Əliyev, H. (1997). *Müstəqillik yolu: Seçilmiş fikirlər*.
4. Əliyev, H. (2005). *Müstəqilliyimiz əbədidir* (XVII cild). Azərnəşr.
5. *Əsrlərə bərabər illər. 1969–1999. Faktlar və rəqəmlər*. (2002). Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Katibliyi; Nürol.
6. Gənclərimiz elm və təhsilin davamlı inkişafının hərəkətverici qüvvəsidir. (2021, 1 aprel). *Xalq qəzeti*.
7. Adıgözəlov, Z., & Mustafayev, İ. (Tərt. edənlər). (2003). *Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan gəncliyi*. QAPP-Poliqraf.
8. Hüseynova, İ. (2004). *Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu*. Təhsil.
9. Hüseynova, İ. (2003). *Müstəqilliyimizin təminatçısı*. Təhsil.

10. Prezident fərmanının işığında: Elm və təhsilin vəhdət zərurəti. (2022, 7 sentyabr). *Respublika* qəzeti.
11. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin milli təhsil sisteminin inkişafında rolu. (2023). <https://tr.linkedin.com/pulse/%C3%BCmummilli-lider-heyd%C9%99r-%C9%99liyevin-millit%C9%99hsil-rolu-bakhtiyar-aliyev>
12. Zeynalov, İ. X. (2004). *Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı XX əsrin II yarısında*. Azərnəşr.
13. Zeynalov, İ. (2022). Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərləri intibah dövründə (1969–1982-ci illər). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9(3), 606–625.
14. 12 dekabr ümummilli lider Heydər Əliyevin anım günüdür. (2008, 12 dekabr). *Azərbaycan müəllimi* qəzeti.

Daxil oldu: 07.06.2025

Qəbul edildi: 11.09.2025